

Сергій АЛЛУЙКО

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
ТОВ «Наукова установа «Тернопільський інститут
наукових досліджень» (м. Тернопіль).*

**СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО І
БЕРЕЖАНСЬКОГО ПОВІТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА
1914–1915 РР.**

Статистичні дані за 1914–1915 рр. дають унікальну можливість дослідити структуру населення, економічний розвиток, рівень урбанізації та інші аспекти життя повітів цієї губернії в умовах Першої світової війни. Ці роки позначені значними політичними і соціальними змінами, які мали вплив як на економіку регіону, так і на його демографічну ситуацію. Аналіз даних дозволяє простежити не лише загальні тенденції, але й локальні особливості кожного з повітів, що допоможе глибше зрозуміти соціально-економічний контекст Тернопільської губернії в цей важливий історичний період.

Важливими є показники чисельності населення, його етнічного складу, сільськогосподарського та промислового потенціалу, рівня зайнятості та освітніх можливостей. У цей період відбувалася інтенсивна мобілізація, що значною мірою вплинуло на економічну структуру та демографічний склад повітів. Статистичні звіти 1914–1915 рр. дають змогу проаналізувати, як ці зміни відображалися на повсякденному житті місцевого населення, зокрема на сільському господарстві, яке становило основний вид діяльності в губернії.

Зібрані дані також відображають динаміку міграційних процесів, зокрема внутрішні переселення та біженців, що було характерним для воєнних років. Крім того, статистика відображає стан інфраструктури – дороги, комунікації, поштові та залізничні сполучення, які в цей період мали ключове значення для воєнних операцій і економічного життя губернії.

2 грудня 1914 р. канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини вимагала від губернатора Тернопільської губернії подання інформації щодо статистики згідно з визначеною формою, а 19 грудня поточного року губернатор вимагав її у начальників повітів [1, арк. 1–2]. Зазначена інформація передбачала дванадцять пунктів, отриманих від начальників повітів губернії [1, арк. 3–3 зв.]. 1. Територія повіту – розміри і межі, загальна характеристика ґрунтів і вод. 2. Населені пункти: міста, містечка і села. 3. Розподіл землеволодінь: а) за станами (землі селянські й поміщицькі); б) за національністю (землі українців, поляків, євреїв, інших національностей); в) маєтки найбільш цінні в культурному плані: пам'ятники старовини, художні і наукові цінності. 4. Фабрики і заводи в повіті (які саме, їх кількість). 5. Шляхи сполучення: загальна характеристика, залізничні й шосейні лінії (вказати початкові й кінцеві пункти, залізничні станції в межах повіту). 6. Колишні австрійські урядові й громадські організації (вказати ті, які продовжують працювати, ті, які ліквідовано). 7. Урядові українські заклади (особовий склад). 8. Навчальні заклади: у місті й повіті (назвати їх) [1, арк. 3]. 9. Богоугодні заклади: у місті й повіті, вказати джерела їх утримання, кількість осіб, які у них перебувають. 10. Церкви, костели і монастирі: у місті й повіті: а) греко-католицькі; б) римо-католицькі; в) інших віросповідань (вказати їхню кількість, назвати найбільш відомі). 11. Війська і військові заклади, які є у повіті. 12. Загальна характеристика міста й повіту (в цьому пункті необхідно було вказати дані, не подані в інших пунктах, які, на думку начальника повіту, є важливими. Наприклад, добробут населення, домінуючі політичні напрямки тощо) [1, арк. 3 зв.].

Дані про чисельність і склад населення Тернопільського повіту на 21 лютого 1915 р. були такими. Площа повіту – 1282 квадратні верстви. Жителів обох статей – 141654 осіб, міст – 1, містечок – 1, сіл – 90, дворів – 21157. Українців – 80855 осіб, поляків – 41588, євреїв – 19081, німців – 109, інші – 21. Греко-

католиків – 80855 осіб, римо-католиків – 41588, іудеїв – 19081, лютеран – 109, інших віросповідувачів – 21 [1, арк. 8]. 31 грудня 1915 р. начальник Бережанського повіту подавав інформацію про зазначений повіт губернатору Тернопільської губернії [1, арк. 9]. Статистичні дані щодо Бережанського повіту на кінець 1915 р. були такими [1, арк. 10–10 зв., 11–11 зв., 123–12 зв., 13].

1. Територія повіту, його розміри та межі, загальна характеристика ґрунтів та вод. Територія повіту становила 1021 квадратних верств. Зі сходу він межував з Тернопільським повітом, з півдня – Підгаєцьким, південного заходу – Рогатинським, півночі – Перемишлянським, з північного сходу – Золочівським повітами. Ґрунти суглинкові. Проточні ріки – Нараївка, притока Гнилої Липи, витікала з Перемишлянського повіту і впадала у Гнилу Липу в межах Рогатинського повіту. Золота Липа витікала із Перемишлянського повіту і впадала у Дністер в межах Підгаєцького повіту. Річки Ценівка і Коропець, притоки Золотої Липи, впадають у Дністер, в межах Буцацького повіту. Річка Серет витікала із Золочівського повіту і впадала у Дністер, в межах Буцацького повіту. Річка Велика, притока Серету, витікала із Тернопільського повіту і впадала у Серет на межі зазначеного повіту. Було чотири ставки: у Бережанах, гмінах Урмань, Плотича і Каплинці [1, арк. 10].

2. Населені пункти: міст – 1, містечок – 4, сіл – 70. 3. Розподіл земельної власності: а) за станами селянської землі 79921 моргів (далі – мг), поміщицької – 77721 мг; б) за національностями: земля у власності українців – 58845 мг, поляків – 87242 мг, євреїв – 11556 мг, інші – дані відсутні; в) культурні цінності, пам'ятники старовини, художні і наукові пам'ятки – відсутні. 4. Фабрики і заводи. Фабрики у повіті відсутні. Винокурень до війни було 19, з них зруйновано 18, одна функціонувала. Один спирто-очищувальний завод і один завод сортового алкоголю і денатурованого спириту – не діяли. 5. Шляхи сполучення. Через повіт пролягали шосейні дороги державного, крайового і повітового значення: а) шляхи державного значення: з Бережан до Львова, через Перемишляни, протяжність у повіті 6 км; з Бережан до Підгаєць протяжністю в межах повіту 14 км; б) шляхи крайового значення: з Бережан до Тернополя протяжністю в межах повіту 34 км; з Бережан до Рогатина протяжністю в межах повіту 18 км; з Бережан до Золочева протяжністю в межах повіту 18 км; г) з Городища до Козлова – 11 км; в) шляхи повітового значення: з Литятина до Козови 9 км; зі станції Потутори до Божикова Підгаєцького повіту протяжністю в повіту 16 км.

Функціонувала залізнична лінія з вузлової станції Потутори у таких напрямках: на Львів через станції Бережани, Гиновичі і Буще в межах повіту; на Тернопіль через станції в межах повіту Криве, Козова, Слобода, Теофіпілка; на Галич через станції Награбе і Підвисоке; через Підгайці залізнична ліній не діяла [1, арк. 10–10 зв., 11].

6. Урядові російські структури. У Бережанах утворено управління начальника повіту в складі його очільника, двох помічників, секретаря, діловода, помічника діловода, перекладача, двох вільнонайманих писарів, п'яти поліцейних урядників і двадцяти трьох кінних стражників. Один із помічників начальника повіту мешкав в управлінні у Козові. Поліцейні урядники і стражники в Бережанах – один урядник і одинадцять стражників, у Нараєві – один урядник, чотири стражники, в Мечишеві – один урядник і три стражники, в Козлові – один урядник і два стражники. У Бережанах мешкав начальник повіту тимчасово поліцейного жандармського управління Галицьких залізничних доріг зі штатом – один вахмістр і п'ять унтер-офіцерів. На залізничних станціях Бережани, Потутори, Козова і Підвисоке були чини залізничного відомства із начальників станцій, їх помічників, телеграфістів та інших службовців [Спр. 2, арк. 10 зв., 11].

7. Колишні австрійські урядові й автономні заклади. Ті заклади, які продовжували функціонувати: урядові: а) Бережанський окружний суд; б)

Бережанський повітовий суд; в) Козівський повітовий суд; г) Бережанський податковий уряд; д) Бережанський податковий інспекторат. Автономні: а) магістрат м. Бережани; б) повітова рада в м. Бережани; в) гмінні управління – 74. Структури, які припинили діяльність: урядові: а) староство (повітове управління); б) окружна скарбова дирекція; в) пошта, телефон, телеграф у м. Бережани, поштово-телеграфна контора у Козові, Курянах, Нараєві, Мечищеві, Конюхах і Козлові; г) евіденція (певність, певні відомості про щось – *примітка автора*) податкового і ґрунтового кадастрів; д) жандармське управління. Автономні – а) повітова ошадна каса; б) міська ошадна каса; в) гмінні каси – 74 [1, арк. 11–11 зв.].

8. Навчальні заклади. Список навчальних закладів, як перебували в Бережанах і повіті і не функціонували [1, арк. 11 зв.]. Однокласні народні школи – у Козівці, Краснопущі, Медовій, Надорожневі, Ольхівці, Олесині, Плотичі, Волиці, Рогачині, Гуті, Стриганцях, Двірцях, Шибалині, Шумлянах, Вікторівці, Вульці, Вимисловці, Золочівці. Двокаласні народні школи – у Краснопущі, Кривому, Лісниках, Нараєві, Надорожневі, Малій Плавучій, Поручині, Посулові, Поточниках, Потуторах, Раї, Рекшині, Шибалині, Теофіпольці, Тростянци, Урмані, Вербові, Вибудові, Жолнівці, Жукові. Чотирикласні народні школи – у Козлові, Городищі, Курянах, Мечищеві, Нараєві, Саранчуках, Золотій Слободі, Слобідці, Таурові [1, арк. 13 зв., 15].

9. Богоугодні заклади. У Бережанах функціонували чотири притулки: а) для осіб старшого віку і калік католицького і греко-католицького віросповідання обох статей на 23 особи, утримувалися коштом міста; б) жіночий притулок імені Ангелії Стоцької на 6 осіб, утримувався на кошти від заповіту названої особи; в) притулок для бідних євреїв на 14 осіб обох статей, утримувався на кошти єврейського кагалу; г) гуртожиток сестер-служебниць на 7 осіб, утримувався на кошти римо-католицького костелу при допомозі магістрату міста [Спр. 2, арк. 11 зв.]. 10. Церкви, костели і монастирі: а) греко-католицьких церков – 59; греко-католицьких монастирів – 2; б) римо-католицьких костелів – 10; римо-католицьких монастирів – 1; в) інших віросповідань (вірмено-католицька церква) – 1; г) єврейських синагог – 4; єврейських молитовних будинків – 6. З римо-католицьких костелів відомий храм в с. Бущі, збудований біля 1200 р., у якому знаходилася особливо шанована ікона Божої Матері. Римо-католицький бернардинський монастир у Бережанах споруджено 500 років тому. Він відомий своєю архітектурою і старовинними іконами. З греко-католицьких відомий василіанський монастирів у Краснопущі, заснований біля 400 років тому [1, арк. 12–12 зв.].

11. Війська і військові структури. У Бережанах квартирував штаб 406-ї піхотної чернігівської дружини для охорони залізничної лінії. 12. Загальна характеристика міста й повіту. Достаток населення міста і повіту в задовільному стані, зважаючи на занепад торгівлі й промисловості в умовах війни, відсутності промислів, робочих рук на селі, робочої худоби і коней, мобілізованих австрійською владою. Оскільки у Бережанському повіті великих боїв, за винятком незначних зіткнень, не було, війна не спричинила значних збитків селянським господарствам, їх нерухомому майну. Лише у селах Поручині, Золотій Слободі й Ценеві пожежі знищили. У Поручині – 46 дворів, Золотій Слободі – 36 дворів, Ценеві – 12 дворів. Допомога постраждалим надавалася місцевими органами. Особливо гострих потреб серед селянства, за незначним винятком, не було. Певні потреби відчувало міське населення, зокрема, солдати, пенсіонери і чиновники, які не отримували коштів у зв'язку з ліквідацією колишніх австрійських структур. Для таких осіб і міщанського середовища відкрито у Бережанах дві безкоштовні їдальні для українців і поляків. Бідним євреїв допомогу надавав кагал. Незалежно від цього, населенню надавалася

допомога продуктами, дровами для опалення магістратом, діяльність якого, зважаючи на обставини, була задовільною [1, арк. 12 зв., 13].

Населення повіту в основному «мазепинське», тим не менше ставлення до росіян, за незначними винятками, доброзичливе. У «мазепинських» селах становище вичікувальне, була впевненість у поверненні до Галичини австрійців. Польське населення також займало вичікувальну позицію, хоча більшість змиралася із ситуацією, за винятком чиновників, що можна пояснити це безпосереднім зв'язком з питанням їх подальшої служби і пенсіями за колишню працю в австрійських структурах. Євреї, які жодним чином, не виявляли своєї позиції, тим не менше, «жодної довіри не заслуговували» [1, арк. 13].

25 лютого 1915 р. начальник Бережанського повіту повідомляв губернатора Тернопільської губернії про те, що у повіті 111346 осіб обох статей, його площа складає 1021 квадратних верств. Було міст – 1, містечок – 4, сіл – 70, дворів – 17101. В основному проживали українці, поляки, євреї. У релігійному плані відсоток населення був таким: греко-католики – 61,2 %, римо-католики – 27 %, євреї – 11,5 %, інші віросповідання – 0,3 % [1, арк. 16–16 зв.].

Таким чином, аналіз статистичних даних в Тернопільському і Бережанському повітах Тернопільської губернії за 1914–1915 рр. дозволяє не лише скласти повну картину економічного та демографічного розвитку регіону, а й краще зрозуміти загальні тенденції, що впливали на життя населення в умовах Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. Дані начальників повітів про населені пункти і території повітів, розподіл землеволодіння, кількість фабрик і шляхів сполучення, урядових і громадських закладів // Державний архів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 2. 156 арк.

Богдан БАРАН

*викладач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей і
сторичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Перша світова війна стала явищем, котре довело до кризи територію багатьох регіонів Європи. Не винятком стало стала і Східна Галичина. Війна принесла на ці терени руйнування, розруху, голод, занепад у соціальної, економічній, політичній і культурній сферах. Не вщухала криза на території Східної Галичини і в перші післявоєнні роки. Найбільш чутливими до таких буремних подій стали відповідно найбільш незахищені групи населення: жінки, люди похилого віку, інваліди та діти. Упродовж цього часу особливо загострилася проблема дітей-сиріт, котрі під час воєнних дій втратили своїх батьків як на фронтах війни, так і внаслідок пов'язаних із війною причин. Особливо важким було їхнє становище у 1918–1919 рр., коли спостерігався вкрай високий рівень смертності серед сиріт [1, арк. 1–2]. Зазначимо, що бойові дії не полишили Східну Галичину і після завершення Першої світової та тривали тут аж до 1920 р.

Державні утворення, у складі котрих знаходилися ці землі в окреслений період (Австро-Угорська імперія, Західноукраїнська Народна Республіка, Друга Річ Посполита), як правило, не мали достатньої змоги, щоб допомогти сиротам. Саме тому зросла роль благодійництва, до якого долучилися небайдужі особи із числа інтелігенції. Не винятком стала і Українська греко-католицька церква, яка в черговий раз продемонструвала свою єдність із галицьким населенням.

У січні 1916 р. під егідою її Львівської єпархії виникає товариство під назвою Український Єпархіальний комітет опіки над військовими сиротами. Його ціллю була допомога не лише сиротам, а й дітям із убогих і морально занедбаних сімей греко-католицького віросповідання віком від 2 – до 14 років. Додатково комітет